

KÖNYVISMERTETÉS.

L. Reynaud: *Histoire générale de l'influence française en Allemagne.* Paris, Hachette 1914. 8° 554 l.

Reynaud, a czimben leírt mű szerzője, poitiers-i egyetemi tanár s germanistikával alaposan foglalkozott. Lénauról nagy munkája jelent meg. Tudása és tájékozottsága nem vonható kétségbe, s látszólag hivatott is arra, hogy a német és a francia szellemi fejlődés összehasonlító történetét megírja. Szemlét tart a két nemzet politikai és társadalmi viszonyai, művészetük múltja felett, legtűzetesebben azonban irodalmukat veti össze. A történeti felfogás igazi szelleme és megértő készsége azonban hiányzik a nagy apparatussal végzett irodalmi összehasonlításból. Nem a hatáskapcsolatok pontos felderítése fontos neki, hanem egy *értékelő* szempont igazolása a német kultúrával szemben. Könyve a világbéke haldoklásának utolsó óráiban íródott s noha tudományos követelésekkel lép föl, terjedelmességével vaskos bizonyosága annak, hogy a francia philologia beállt a gyűlölködés szolgálatába, már a hadüzenet előtt, s késhegyig menő harczot hirdet minden ellen, a mi német. Olyan magatartás ez, mely elmérgezi végleg a hadviselőik lelkét, s a népek belső békéjét olyan időkre is lehetetlenné teszi, a midőn a fegyverek már rég elhallgattak.

Az előszó a germanisták, romanisták és keltologusok vizsgálódásai alapján szigorúan exact munkát ígér, de erre az ígéretre ráczáfol mindjárt az első fejezet: a kelta és a germán ősműveltség összevetése. Siet kijelenteni, hogy a történet folyamán mindig Franciaországnak jutott a nevelés s a kezdeményezés szerepe. Ha Németországnak maradt valami érdeme, ez csak annyi, hogy ébren tartott nyugati szomszédjában bizonyos ösztönöket, a melyek különben a műveltség haladásával kiküszöbölődtek volna. Hevesen támadja Schlegel Vilmost, mert azt hirdette, hogy az ókor romjain a germánok szerveznek egy új világot. A kelták fölötteséget harsonázza s a német múltnak romantikus forrásokból táplálkozó első kutatóit, a philologia s a történetírás úttörőit, afféle tudományos don- quichoteriával bírálja. A délibábos történetírás a XIX. század küszöbén általános jelenség, s Reynaud sok tekintetben még mindig ennek a fokán maradt. Lachmann egynémely tévedését azonban maguk a németek se veszik komolyan s a kelta képzelet mondaalkotó szerepét készséggel ismerik el. Nyilvánvaló rosszakarattal czáfolja Tacitus állításait Thursi Ger-gely germánellenes adataival. A vizsgálódások további folyamán két

nagy fejezet a német műveltségre gyakorolt francia hatás két delelőkorával foglalkozik. Az első a XII—XIII. századra esik, a lovagi s az udvari költészet korára, a második a XVII—XVIII. századra, a napkirály, a francia classicismus s a felvilágosodás idejére. Nem lehet tagadni az említett időszakokban Franciaország vezető és irányító szerepét, de Reynaud a hatásokat olyan fensőbbiséggel mutatja be, mintha jelentkezésük a németiség végzetes alacsonyrendűségéből következnek. Mikor a *Sturm und Drang* idején a német irodalom a francia ellen fordul, majd a romantikával teljes emancipálódást tűz ki célul, dühösen korholja a hálátlanokat. Miért kesergi azonban a francia hatás elhalását, ha a németek amúgy is csak eltorzították mindazt, a mit művelt szomszédaitól átvettek? Szabad-e azonban hálátlanságot emlegetnie ma, midőn a németek becsületes irodalmi összehasonlítással maguk leltározták már a francziáktól kapott szellemi tőkét? Különösen a romantikára haragszik Reynaud, bár önmagának ellenmondva elismeri, hogy e mozgalom átterjedt nemzetéhez is s a rationalismusban kimerült Franciaország számára friss forrásokat nyitott. A német romanticismus kapcsán homályos néplélektani szempontok megstilizálásával szólja le a német faj állítólagos eredendő bűneit: a germán szellem socialis és erkölcsi anarchiáját s az egyetemes informálódás köpönyegébe takart terméketlenségét. De egyik szavával szinte a másikat czáfolja. A német individualismus és sentimentalismus nem Rousseau nyomán jutott-e szóhoz? Kénytelen kijelenteni, hogy az anarchikus németiség a rend és a fegyelmezetség mintá államát szervezte meg. Szerinte a mai német irodalom főkép a lelki élet homályos és zűrés sphaeráival foglalkozik, de megfélekedzik Reynaud a francia romantika és a symbolismus képviselőiről. Vagy alighanem ezekre gondol, midőn elkesergi, hogy a XVIII. század óta a francia irodalmi ízlés német szabású s a Rajnán átterjedve a németeket talpraállni ösztönözte. Visszasírja a XVII. század derűs, fegyelmezett classikus irányát, azt az állítólagos francziásságot, mely ment a német érzelmi-ségtől s ösztön-cultustól.

Szabad-e fajok között ilyen kirívó ellentétet construálni? Lehet-e egy kultúrnéptől megtagadni az önkifejtés jogát? Az ész napja csak Franciaországnak világít, s a német faji *hűség* megrögzött conservatismust jelent? A francia művészet eredetisége csakugyan a pusztá logika terméke volna, a német tudomány pedig az üres képzelgésé? Szó sincs róla: van a németeknek sok hibája, de ezeket ők maguk sem dédelgették (Hölderlin, Heine, Nietzsche). Reynaud a legújabb német fejlődés feletti elkeseredésében erőszakosan mutat ki hatásokat. Hosszan sorolja fel, hogy német classikusok és romantikusok micsoda francia munkákat forgattak s jelentéktelen tényeket hangsúlyoz, hogy a francia befolyásoltság méreteit nagyítsa. Opitz és Gottsched, Goethe és Otto Ludwig — nála szinte egyforma mértékben adósai a francia szellemnek.

Ha nem fogadjuk el, hogy az emberiség minden nemzete megtestesít valami jellegzeteset, akkor érthető Reynaud álláspontja. A francia és a német nép fősajátságainak az irodalmi objectivatiók alapján való mérlegelése szerinte vádat vádra halmoz a német műveltség ellen.

A philológiából így lehet fegyvert kovácsolni, de ezzel meg is szűnt mint tudomány, s a tolerantia és a belátás szellemét kiirtották belőle. A harczoló francia népnek szüksége lehet rá ebben a formában. Nálunk, Európa keletibb felén, s Németországban ezt is megértjük, de tanult elmék ellenállnak a kísértésnek, hogy hasonlókat hirdessenek. A közgazdászok szerint a nemzetek felemésztkik tőkékiket a háborúban. A gazdasági veszteséghez csatlakozik a szellemi tőkék pusztulása, s az utóbbiak csoportjában sorvad nyugaton az irodalomtörténet világátfogó szemlélete. Mi és a németek — bármikép is alakuljon sorsunk a harcztereken — ebben a tekintetben érintetlenül állunk s nem lehetünk vesztesek. Csökkenet üzemű irodalomtörténetünk és philológiánk reményt meríthet gyűlölettől ment magatartásunkból arra, hogy a béke visszatértével ott folytatja majd munkáját, a hol az a háború előtt megszakadt.

SAS ANDOR.

Gróf Széchenyi István élete. Irta *Friedreich István.* I. kötet, 1791—1840. Budapest, Szent-István-Társulat, 1915. N. 8-r., VIII + 440 + 2 l. Ára 10 K.

Az ezeréves magyar közélet jelesei között Széchenyi István az, a kinek pályája a legtöbb irányú érdeklődést kelti föl. Működése mélyen belevág nemzeti életünk legkülönbözőbb nyilvánulásaiba, ezért egy Széchenyi-életrajz minden művelt magyar olvasó figyelmére, bírálatára számot tarthat. De ez magyarázza azt is, hogy nem ismerünk a biographia terén nehezebb föladatot, mint Széchenyinek nagyságához méltó életrajzát. A ki meg akarja írni, annak történettudósnak, nemzetgazdának, politikusnak és irodalomtörténetírónak kell lenni egy személyben s ezenfelül művésznek, hogy ezt a páratlanul gazdag és ép oly heterogén anyagot egységes egészsze forraszsza és az alakítás meg a stíl művészetével vonzó formába öntse.

Vajjon remélte-e a korán elhunyt szerző, hogy műve ezeknek a követelményeknek megfelel, azt ma már nem tudjuk megállapítani. Ha igen, csalódott. Műve hasznos könyv, a Széchenyi-irodalomnak gazdagodása, de messze van attól, hogy a rég várt Széchenyi-életrajzot üdvözölhessük benne. Az Akadémia ítélete, mely tőle a koszorút megtagadta, de anyagi támogatásra érdemesítette, minden tekintetben hű kifejező a mű értékének.

Egy ilyen hatalmas munkával szemben, mely azonkívül a szerző halála után jelent meg, talán a nélkül, hogy az író megadhatta volna neki a végső simitást, méltánytalanság volna a kisebb tévedések, félreértések, pontatlanságok és hiányok kiemelése és fölsorolása, valamint az itt-ott fölbukkanó stílusbeli fogyatkozások hánytorgatása. Hogy vannak, az természetes, s épen Széchenyi életrajzában elkerülhetetlenek. Azt azonban nem hallgathatom el, hogy a könyv, bár a stílje könnyed, folyamatos, s mindvégig jól olvasható: főként az egyébként szebben megírt első fejezetekben gyakran homályos, egyrészt mert az író takarékoskodik az évszámokkal, a pontos időbeli meghatározásokkal, s helyenként hol előre, hol hátra pillantván több évvel, a tárgyalt esemény beállítását az időrendbe vesződéses, másrészt mert helyesen alkalmazott tartózkodással bizonyos jelensé-

geket és helyzeteket (Széchenyi betegsége, viszonya sógornőjével) csak futólag érint.

Az aprólékos, részletkérdések megvitatása helyett tehát a könyv legjellemzőbb vonásainak kiemelésére szorítkozom. Egyik fontos vonása a másodlagos források mellőzése; azaz Friedreich Széchenyi munkáin s az egykorú forrásokon kívül az újak közül csak azokat használta, melyek adatokat, tényeket állapítanak meg, későbbi írók (Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Concha Győző, Angyal Dávid, Réz Mihály, valamint Kautz Gyulának egyébként csak kritikával értékesíthető) Széchenyire vonatkozó fölfogását, jellemzését, eredményeit — noha kétségkívül ismerte — nem aknázza ki. Érdem ez egy szempontból: sikerült megőriznie eredetiségét s a család-történeti részt kivéve valóban minden állítás az ő jogos szellemi tulajdona. Az írónak érdeme ez, de hogy a könyv mennyit veszített az által, hogy a szerző elutasította magától ezeket a gondolatébresztő forrásokat, azt fölösleges bizonyítani.

A másik, ehhez hasonló s előszóval már több ízben megrótt fogatkozása az életrajznak, hogy a szerző a kéziratos forrásokhoz egyáltalán nem nyúlt s Széchenyinek kiadatlan leveleit nem ismeri, sem *Naplóit* a maguk teljességében, csak Zichy Antalnak szemelvényes, rövidített, átírt és összevont kiadásában. Irodalomtörténetirő számára nem kell fejtegetnünk ennek az eljárásnak helytelen voltát, de mentésig sincs rá. Ez a szerzőnek legsúlyosabb mulasztása, s okát nem értjük. Annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert viszont Zichy kiadásának hibáit ő is jól ismerte, sőt könyvében meg is bélyegezte. Kipelengézni egy rossz és szegényes kiadást, s nem fordulni a könnyen hozzáférhető eredeti forrásokhoz — olyan eljárás, melyet Görcsöni Dénes nem hagyott volna megrovás nélkül.

Viszont elvi állásontról megint igazolható Friedreich könyvének az a vonása, hogy a korrajzra nem fordít gondot, Széchenyi működését mintegy kiszakítja korából, s a kor eseményeiről csak annyiban számol be, a mennyiben hősének része volt bennük, vagy irányításukra hatott. Innen van, hogy Wesselényin kívül Széchenyi kortársait vagy épen nem, vagy csak egy-két vonással jellemzi s a közöttük lévő viszonyról képet nem ad, sőt sokszor nem is tájékoztat. Csak két példa. Deákról mindössze egy idézetet ad a *Naplókból*, Döbrenteinek pedig, a kinek Széchenyire ifjúkorában igen nagy hatása volt, csak a neve fordul elő több ízben, de a laikus azt sem tudja meg róla, ki és mi volt. Kétségkívül Széchenyi működését Friedreich kor- és jellemrajz nélkül is meg tudja világítani és értetni, s az is bizonyos, hogy a korfestő háttérrel életrajzíróink gyakran visszaélnek, egyrészt túlságosan kiszélesítve azt, másrészt kevésbé jelentékeny írók kedvéért alkalmazva: de van-e kor, melyre annyira reányomta volna egy férfi, s épen Széchenyi, a maga bélyegét, mint nemzetünk élete 1825-től 1840-ig, s van-e pálya, mely olyan jellemző kifejezője volna korának, mint az övé? Az igazi Széchenyi-életrajznak a kettőt egymás tükrében kell bemutatni — igaz, hogy ez a követelés Friedreich könyvének terjedelmét a kétszeresére növelte volna.

Az életrajznak legmélyebbreható fogyatkozása a *compositio* gyöngesége. Nem rendszertelen és terv nélküli az életrajz, csak hogy a terve túlságosan egyszerű, a rendszere primitív: alapja a szigorú időrend. Széchenyi életéről és működéséről történeti egymásutánban számol be, az anyagot nem csoportosítja, nem alakítja. Eljárásának hátrányai nyilvánvalók. Az által hogy Széchenyi egy-egy alkotását (lóverseny, kaszinó, gazdasági egyesület, Duna-gőzhajózás, Lánchíd, Alduna szabályozása) évek során át érlelte és munkálta, a szerző több ízben kénytelen visszatérni rájuk s nemcsak nem tudja elkerülni az ismétléseket (többször szinte szóról szóra adja régibb fejtegetéseit és idézeteit), hanem a mi nagyobb baj, az egyes, térben szétszórt mozaik-darabokból nem alakul egységes kép: csak az egyes mozzanatokot látjuk, de nem a nagy egészet. Széchenyi páratlan munkabírását, törhetetlen buzgalmát jól kiemeli ez a *compositio*, de eredményeit már nem. Tanulságosabb és művészbib lett volna Széchenyi egyes munkálatait valamelyik fontos pontjukban megragadni s ott beosztva az időrendben haladó elbeszélésbe, az előzményeket, esetleg a következményeket egységes képpé összeolvasztani. A könyvben egyáltalán *synthesis* nincs, hősének sem jellemvonásait, sem működését nem foglalja össze, az egész a leghatározottabb — s pusztán időrendben haladván — a legkevésbé művészi *analysis*. Pótolja-e ezt a hiányt a II. kötet, nem tudjuk; a két kötet anyagának fölosztása, mely a II. kötetre az I-nél nem kisebb anyagot hagy, nem teszi valószínűvé, tárgyalásának módja nem megokoltta.

Ki kell azonban emelnem, hogy az a kép, mely a fejtegetésekből Széchenyi lelki világáról, küzdelmeiről, működéséről élénk tárul, ha nem is művészi, mégis jobbára hű, megbízható, szemléletes. Széchenyi nagysága, törekvései nek nemessége, indító okainak tisztasága, eredményeinek gazdagsága kellőképen kidomborodik, s elolvasván a könyvet, még az is, a ki Széchenyit nem ismeri, megérti Kossuth szavainak igazságát, melyekkel az I. kötet végződik is, hogy Széchenyi a legnagyobb magyar volt. Ez a kép azonban elsősorban Széchenyi nyilatkozataiból, naplójának és leveleinek idézett vagy kivonatolt részleteiből, valamint tetteinek regisztrálásából alakul, maga a szerző, mint egy *discret cicerone*, háttérbe vonul: hősét juttatja szóhoz, s olvasója érzelmeit nem kívánja irányítani. Kár, mert a hol megteszi, mint ifjúságának egész rajzában s helyenként a tárgyalás későbbi folyamán is, hőse lelki világában s a pszichológiai folyamatok ismeretében teljesen tájékozott írónak mutatkozik. Megjegyzéseit, magyarázatait, lelki elemzéseit mindig szívesen olvassuk, s tömör mondataiból kiérezzük az igazságot. De ritkán emelkedik föl a tényektől az eszméig, a saját eszméig, s ezért különösen a II. részben kevés az egyéni szín, az egyéni fölfogás. Sajátos jelenség, hogy Friedreich, a ki mint ember és mint író egyike volt a leghatározottabb egyéniségeknek, a ki minden tettebe, minden írásába olyan nagy mértékben belevitte egyéniségét, sőt teljes *subjectivismusát*, itt annyira elrejt, hogy ha nem viselné a könyv a nevét, sem stílje, sem fölfogása nem árulná el.

Ép úgy nincs benne semmi Friedreich tagadhatatlan genialitásából. A Széchenyi-életrajz csak nagyszabású, de éppen nem nagyszerű munka,

sem fölfogásában, sem eredményeiben nem meglepő és újszerű. Érdeme nem is ezen a téren keresendő, hanem az előbbiekből kitetszőleg az anyagban, a mit nyújt. Friedreich Széchenyi je lényege szerint krónika, s mint ilyen teljes méltánylást érdemel: a legnagyobb magyar életének és pályájának egészében hű és megbízható rajza. Lelkiismeretesen tájékoztat arról, milyen érzelmek és gondolatok hullámzottak hőse lelkében, milyen eszmények lelkesítették milyen tervek, remények és kétségek foglalkoztatták, mit dolgozott, minek a megvalósítására szentelte életét. A ki meg akar ismerkedni Széchenyi külső és belső életével, írásaival és munkálataival, az bizalommal vegye kezébe a könyvet: a világosfejű, tisztapillantású írónak jól megírt életrajza nem hagyja cserben.

Az irodalomtörténet szempontjait bírálótkan szándékosan mellőztem: majd alkalmazom a II. kötetről szólva. Nem szeretnék elhamarkodottan ítélni, hátha az pótolja, a mit ez elmulasztott. Most ítéletem nagyon súlyos volna, hiszen, hogy egyebet ne említsek, Friedreich a *Hitelnek* egyetlen írott forrását sem ismeri, vagy nem ismeri el, s könyvében sem Smith Ádám vagy Bentham neve, sem a külföldi nemzetgazdasági és philosophiai irányok (utilitarismus etc.) megemlézése nem fordul elő. Az olvasó azt hihetné, hogy Széchenyi a külföld szellemi tőkéjéből legföllebb azt értékesítette, a mit utazásai alatt tapasztalt, s a gazdag irodalmat teljesen mellőzte. Talál-e erre a mulasztásra mentséget a történet-tudomány — az ő dolga; az irodalomtörténet kénytelen a legnagyobb mértékben hibáztatni.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Révész Imre: Dévay Biró Mátyás tanításai. Kolozsvár, 1915. N. 8-r. 179 l. Ára 5 K.

A kezünkben levő könyv szerzőjének nagyatyja, az első Révész Imre (1826—1881.), minden kiválósága és sok érdeme mellett is egy tudománytalan iránynak lett megalapítója a magyar protestantismus történetének irodalmában. Annak, a mely a magyar református egyházat tűzön-vízen keresztül calvinistának, a Calvinus szelleme és iránya letéteményesének, örökösének akarja megtenni mind a múlta, mind a jelenre és jövőre nézve.

Hogy ez a vélekedés mennyire nem felel meg a történeti valóság-nak, arra hathatós bizonyosságul szolgál az ismertetés alatti könyv végeredménye. Az első Révész Imre szerint ugyanis Dévainak »hittudományi s reformatori álláspontja és irányzata sohasem volt szigorúan lutheri, hanem egyenesen melanchthoni, majd határozottan a helvétákhoz hajló«. Ezt az eredményt ő a Dévai munkái alapján állapította volt meg. És ugyancsak e munkák alapján most az unoka Révész Imre a következő eredményre jut: »Dévai a hit és élet legfőbb kérdéseiben, a reformatori tanfogalmak leglényegesebbjeiben Luther és Melanchthon hű követője; a tanbeli fogalmazásokban Melanchthon hatása nála az uralkodó, . . . mesterének azonban egyáltalán nem szolgálja másolója: több pontban szerencsésen érvényesíteni tudja vele szemben önállóságát, még pedig épen az eredeti lutheri gondolat és érdek javára.« Szerintem még ennél is

erősebben lutheránus, de attól az írótól, a ki pár évvel ezelőtt még »Az első magyar kálvinista« cz. a. jellemezte volt Dévait, nagy haladás ez az újabb, helyesebb álláspont is, mely mellett nyílt őszinteséggel el is ejti az előbbit, a melyen »mások szemével nézte« a Dévai teológiáját.

Csak sajnálni lehet, hogy több más tekintetben még mindig a »mások szemével néz«. Így »sokszorosán megbizonyult, magától értetődő, sarkalatos igazságnak« nyilvánítja az első Révész Imrének azt az épen legfőbb pontjaiban helytelen állítását, hogy »a magyar haza reformációjának kezdetleges forrását kétségen kívül Luther szellemének hatása indította meg, de a forrás a magyar ajkuaknál tüstént melanchthoni irányzatot vett; majd a helvéták felé tartott s mire folyammá nőtt, egyenesen Calvin szellemét és irányzatát vette fel«. És ugyancsak a járt úton halad akkor is, mikor specialiter calvinistáknak véli az 1561—2.-iki debreczeni hitvallás szerkesztőit; nemkülönben, mikor nem bír elszakadni némelyeknek attól a téves felfogásától, hogy a Perényi Péter és Dévai közti szakításnak valami köze lett volna ez utóbbi részéről a helvét irányhoz való közeledésnek, illetőleg az ennek gyanújába keveredésnek. Én ezzel szemben természetesen fenntartom azt a nézete-met, hogy Perényi az úrvacsora tanának egy fontos, de mellékágot képező részletében a katolikus felfogást vallotta, melylyel szemben Dévai a lutheri nézetnek adott hangot. És szintén nem fogadom el szerzőnek azt a véleményét sem, mely szerint Dévai az élete vége felé nyilvánított közvetítő nézetet Calvinustól vette volna át. Szerintem inkább föltehető, hogy egészen egyéni, önálló nézet volt az.

Am mindenestre remélni lehet, hogy ha a szerző teljesen a maga szemével fog nézni és más kérdésekre vonatkozólag is olyan kimerítő és alapos tanulmányokat fog végezni, mint a Dévai theologiai álláspontjára vonatkozólag, még sok egyébben szakítani fog családi hagyományaival s mindenben a tudományos álláspontra fog helyezkedni. A tudományos felfogás és haladás iránti érzéke, a megismert igazság előtti meghajlása, a szükségeltető előismeretekkel való rendelkezése, történetkutatói és történetírói kiváló hajlama és tehetsége mind elsőrendű irodalom- és egyháztörténészé avatja a szerzőt, a kitől még igen sokat várhatunk protestáns egyháztörténelmünknek kellőleg művelt terén is, de főleg protestáns irodalomtörténetünknek majdnem teljesen paragon heverő mezején. Mostani jeles műve után csak értékest teremhet a szerző munkássága.

ZOVÁNYI JENŐ.

Moór Elemér: A Toldi-monda és német kapcsolatai. (Német Philologiai Dolgozatok. XIII) Budapest, Pfeifer, 1914. 8. r. 84. l. Ára 3 K.

Az érdekes irodalom- és mondatörténeti kérdést tárgyaló tanulmány a Bevezetésben érintvén a Toldi-monda körül történt vizsgálódásokat, rámutat a módszeres eljárás mindeniknél mutatkozó hiányára s mások, főleg Panzer elméleti vizsgálódásai alapján a monda (a szerző hol *mondát*, hol *hősmondát* említ) magyarázatát, illetőleg meghatározását adja s annak forrásait is megjelöli. Ezek szerint a hősmonda leg-

főképen arisztokratikus ideálokat dicsőítő költészet, létrehozói az arisztokratikus társadalmat mulattató énekesek, kik az egymással való versengésben, a »létért való küzdelemben« hallgatóiknak újat is akartak mondani és a már unalmassá vált s »agyonyénekelt« témát azzal tették újszerűvé, hogy belevonták a mesei elemeket is.

Szerzőnk ezek során (4. l.) szemére veti Wundtnak, hogy *Völkerpsychologie*jében a hősmondát a népmondától nem választja el — azonban a kettő között esetleg meglévő határvonal irányát s helyét ő sem jelöli meg. Pedig elsősorban ezt a kérdést kellett volna tisztázni s akkor nem esett volna abba a hibába, hogy Panzernek a hősmondáról szóló elméleti meghatározását minden kritika nélkül elfogadja, hogy ennek alapján igazolhassa a hegedősök mondaalkotó szerepét. Nem lehet fölteni ugyanis, hogy a hegedős tetszése szerint előrántott egy történeti alakot (vagy nevet!) s azt a monda tarka ruhájába egyenesen felöltöztette. A történeti alaknak népszerűnek, közismertnek kellett lennie, kinek tetteiről szívesen hallott éneket a közönség, mert az ének az ő érzéseit és felfogását szolgálta; ezt pedig nem tudjuk másképp elképzelni, mint hogy ez a történeti alak otthonos volt a nép képzeletében és száj-hagyományában is. Tehát a hegedősnek, ha ilyen éneket előadott, a közönség előtt megvolt az »epikai hitele«, énekével különben elő sem mert volna állani. Erről az »epikai hitel«-ről pedig nem kezeskedett egyéb, mint a hagyomány, melyet a nép szívéhez forrott hősről ápolott, toldott-foldott, de állandóan foglalkozott vele, míg egyszer az idők távola megengedte, hogy hőse tetteit arra alkalmas szerkezetben megörökítse. Ha ezt elfogadjuk, akkor azok állítások, melyek szerint »a mondát egyes költők alkotják« s »a hősmondai költészetet az arisztokratikus társadalmat mulattató hegedősök hozták létre«, önmaguktól megdőlnék, a mondaalkotás területe pedig ezután is a népé marad, mely a naiv költésnek örök forrása. A hegedősnek legföljebb annyit engedhetünk meg, hogy a monda anyagát céljaira felhasználhassa, esetleg át is alakíthassa. Szerzőnk e szerint csak önmagához volt következetes, midőn a Panzertől átvett elmélete alapján (63. l.) a »mondaalkotó közvélemény« nyugalomba küldését sürgeti, pedig ez a »közvélemény« — mint látni fogjuk — még javaerejében lévő férfiú.

Abban teljes igaza van a szerzőnek (44—45. l.), hogy az özvegy-asszonynyal való kaland és a sírablás Ilosvainál a csehvel való birkózás után különösen hangzik s azzal ellentétben van. Idevágó bizonyítékok hiányában még azt is megengedhetjük, hogy különösen a szerelmi felsülés kalandját Ilosvai másünnen szerezhette, de a sírablás jelenetének az a része, melyben a ravasz *lakatos* (a mesében igen gyakran *kovács* a megfelelője) a sírgödröt fosztogató Toldira a követ ráborítja s Toldinak virradatig kell »vesződni«, míg vállalval »az nagy bálvány követ elfeleliti«, nézetem szerint, mint az *Erős Jankó*-mesének egyik epizódjára (a kútjelenetre) emlékeztető — bár torz keretbe jutott — vonás, a mondába tartozik.

Szerzőnk a monda ifjú hősenek dolgait, két, illetőleg három meséből, öreg hősenek tetteit pedig különféle német népies moniage-történetből

származtatja. Azonban bármily érdekesen és ügyesen iparkodik is ezt bizonyítani, az eredményt *ebben az alakjában* csak akkor tudnám magamévá tenni, ha elfogadhatónak tartottam volna, hogy a monda a hegedősök alkotása. Így azonban más álláspontot kell elfoglalnom, még pedig két okból. 1. Nem tudom elképzelni, hogy a még fennmaradt romjaiban is bizonyos egységes szerkezetet és felfogást mutató monda úgy származott volna, hogy a hegedős előbb önkényesen kiválasztott két-három mesét, azokat összeházasította, Toldi nevéhez fűzte s ezt az anyagot még a moniage-történetekkel s történelmi reminiscentiákkal megszerzette. Hogy az így előránczигált anyagból egységes szerkezetű és felfogású cselekvény kovácsolódjék, ahhoz kiváló költői tehetségű hegedősre lett volna szükség, ilyen pedig nem volt; s ha lett volna is, éneke, melynek a nép lelkében támasztékai nem voltak, ott gyökeret sem vert volna. 2. Hogyan magyarázzuk meg az »aristokratikus ideálokat dicsőítő« hegedősköltészetből a népnek Toldi szeméten élő lováról szóló s már Dugonics korában közmondás alakjában élő hagyományát, mely azt mutatja, hogy a monda a népnél már régen ismeretes és kedvelt volt, különben közmondás nem fejlődhetett volna belőle. Azt pedig talán a legcsapongóbb képzelettel sem lehet elgondolni, hogy a nép ezt a közmondást is a hegedősök tákolmányából szúrta le. Föl kell tehát tennünk, hogy a monda a népnél eredetileg a mainál bővebb terjedelmű, egységes cselekvényű hagyomány volt. Ha a Toldi-mondát főmozzanataiban szemléljük s a Moórtól kinyomozott meséket nem önmagukban, hanem egymáshoz való viszonyukban figyeljük meg, látni fogjuk, hogy a népnek nálunk is, másutt is számos meséje van, melyben az *Erős Jankó*-típussal bizonyos határig azonos *Fejérlőfia* (Bärensohn)-típus a *sárkányölő* és az *aranyhajú kertészbojtár* meséjével contaminálódik. E contaminált szerkezetben az *Erős Jankó*-típushoz tartozó résznek a mondában Toldi ifjúkori tettei a sírrablás fentemlített részével és az öreg Toldi kicsúfolása,¹ a *sárkányölő*-mesének a csehvel való birkózás,² az *aranyhajú kertészbojtár*-típushoz tartozó résznek pedig a Toldi szeméten élő lova (a néphagyományban) és az olasz vitéznek a »kurta pejlovon« *álsruhában* való legyőzéséről (a mondában) szóló részletek felelnek meg. Toldi szeméten élő lova is ősi és gyakori mesei elem gyanánt szerepel az *aranyhajú kertészbojtár* — és az ezzel (legalább a ló szerepénél fogva) rokon *aranyhajú leány*-mesekörökben. Eszerint tehát erre a típusra, nem a cseh (mint Moór bizonyítja), hanem az olasz vitézzel való viadal jelenete megy vissza.

A mint látni, az említett mesék contaminációjából keletkezett népmesei szerkezet volt az az epikai keret, melybe a nép a történeti Toldi alakját elhelyezte, s melyet a hegedős a magyar népnél már mint történeti vagy annak látszó emlékezésekkel kialakult Toldi-mondát

¹ V. ö. Jahn: *Volksm. aus Pommern u. Rügen 21. sz. Bärensohn cz. meséjével.*

² Az idetartozó változatok közül a monda anyagához legközelebb esik az az alakulat, melyet Müllenhoff *Rinroth cz. holsteini meséje* (közli Zaunert: *Deutsche Märchen seit Grimm cz. gyűjteményében* 179—183. l.) képvisel.

készen talált. Ez a monda aztán — ebben Moórral teljesen egyetértek — az Ilosvainál ránk maradt alakjánál mindenestre terjedelmesebb volt. A hegedős beavatkozásáról csak ezek után lehet szó. Azt a körülményt, hogy a mondában az egyes mesekörökkel kapcsolatos elemek sorrendjét maga a nép vagy a hegedős bolygatta-e meg, ez idő szerint eldönteni nem tudjuk.

Ezek előrebocsátásával válik valószínűvé Moór fejtegetéseinek eredménye, hogy a magyar történeti emlékezetektől támogatott prágai kaland és az olasz vitézzel való párviadal elbeszélésében a hegedősöknek (spielmannoknak) a Rosengarten-költemények és az Isoré-epizód¹ vezette keze nyomait sejthetjük. A csúfolódó ifjak meggyilkolásának jelenetében az *Erős Jankó*-mese nyomait ismertük föl; arra azonban, hogy ez az elem a mondában mikép jutott a szakáll-monológgal s a szakáll kicsufolásával együtt az *öreg* hős történetébe, Moór egybevetései nem adnak biztos feleletet, de sejtjük, hogy ez is a szájhagyományon alapszik.

Moór Elemér dolgozata, annak ellenére, hogy a főkérdésben a szükséges folklorisztikai körültekintés és óvatosság nélkül szűkölködik, határozottan értékes tanulmány, sok részletkérdésre nézve becses fejtegetéseket és megállapításokat tartalmaz (mint pl. a hegedősökről szóló fejezet); főérdeme pedig, hogy e nem könnyű problémának oldozgatásánál ő nyúlt először azokhoz az eszközökhöz, melyek segítségével valaha sikerül majd a Toldi-monda származásának kérdésébe is teljes világosságot deríteni.

DR. BERZE NAGY JÁNOS.

Szinnyei Ferencz: Jósika Miklós. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. XXIII. k. 2. sz. Ára 2 K 40 f. Budapest, 8-r. 1915. 117 l.

Az utolsó öt esztendő kritikája Jósika regényköltészetét is kiemelte a feledés homályából. Nem egy pontjára derített már eddig is világosságot a kutatás. Többé-kevésbé megállapította Jósika főbb írói tulajdonságait, a korhatásokat, melyek műveiben tükröződnek, Scott és Sue befolyását; tisztázta egyes életrajzi adatait: ifjúkora verses kísérletezését és regényírásra lépését; levelezése egy részének kiadásával pedig nyers anyagot szolgáltatott a még eljövendő Jósika-biographus számára, mert Szaák Lujza könyve még életrajzi részében sem üti meg a mértéket.

Szinnyei Ferencz akadémiai székfoglalója Jósikáról — a regényíró halálának ötvenedik évfordulója alkalmával — szintén csak egy részletkérdés megoldására vállalkozott. E munkájában Jósika regényírói technikáját vizsgálja főképen a szabadságharc előtt megjelent regényei alapján. Nem a munkákban jelentkező szellemet, nem a bennük nyilatkozó esetleges írói vagy művészi kvalitásokat, hanem csak a külső eljárást tekinti, azt, a mi a regényben a mesterembernek, az író-kézművesnek a dolga. A mi benne az »isteni« költőé, Sz. ezúttal nem vonta bele vizsgáldásaiba.

¹ V. ö. Ipolyi mesegyűjt. (M. N. Gy. XIII.) 106. sz. a. a IV.-kel jelzett darabbal.

Sz. műve két részre válik. Az első öt fejezetben Jósika műveiről ad áttekintést, a másik öt fejezetben pedig regényírói eljárását és jellemvonásait veszi bonczkés alá.

Az első rész tulajdonképpen nem más, mint az egyes művek tárgyának megjelölése néhány kritikai megjegyzéstől kísérve. A szerző célját tekintve ez a rész feleslegesnek látszik; a benne mutatkozó aránytalanság pedig egyenesen hibává teszi. Sz. ugyanis Jósika műveit megjelenésük sorrendjében tárgyalja, csoportosítva őket regényekre és novellákra, külön tárgyalva a történetieket és külön a társadalmiakat. Ezen csoportosításon belül minden egyes regényről és novelláról mond egypár szót, míg azonban a történelmi regényeknél csak a legáltalánosabb vázlatra szorítkozik, addig a társadalmiaknál már részletesebb tartalmakat közöl; míg egyes novellákról egyetlen egy sorral megelégszik, addig akad olyan, a melyre egy egész lapot fordít. Talán azokat tárgyalta bővebben, a melyek Jósikára az íróra jellemzőbbek? De miben jellemzőbbek társadalmi, mint történelmi regényei? Vagy talán azért tárgyalta azokat rövidebben, mert ismertebbek? De mennyiben kevésbé ismert *A könnyelműek* mint p. o. *Jósika István*? De ez a szempont egyenesen elenyészik, ha tekintetbe vesszük, hogy tudományos művel van dolgunk, a melynek eleve fel kell tennie, hogy közönsége tárgyával tisztában van, úgyhogy népszerűsítő ismertetésre nem is szorulhat.

Az egyes művek ismertetését kísérő kritikai megjegyzések többnyire találók, de meglehetősen szárazak és vázlatosak. Általában a szárazság Sz. munkájának legfeltűnőbb vonása, a mely azonban nem az ember vagy író hibája, hanem a módszeré. Módszere ugyanis mintha nem is az irodalomtörténész, hanem a statisztikus módszere volna. Ott azonban, a hol ezen módszerével szakít, színösszeállítás, hangulatossá válik, pl. az utolsó fejezetben.

Ezen statisztikus módszer különösen a második részben érezhető. Kiválaszt egyes szempontokat és azoknak megfelelően gyűjt példákat Jósika műveiből, hogy aztán belőlük bizonyos megállapítást eszközöljön. Ilyen szempontok: alapeszme, reflexiók, címek, mottók, jegyzetek, nevek, regényforma, belső szerkezet, mesék, motívumok, s ezek a csoportok mind igen bőséges példakészlettel vizsgálódnak rá Jósika egy-egy szokására. Egészen természetes, hogy ezen egyes csoportok sokszor ismét alcsoportokra is oszlanak.

Ez a módszer azonban íróra alkalmazva bizonyos veszélyeket rejt magában. Csak az érem egyik oldalát mutatja be, de igen könnyen lehetne az ellenkező állításra is ugyanannyi példát felsorolni. Ez különösen Sz. művének legfontosabb részénél tapasztalható, a melyben Jósika leírásait tárgyalja. Sz. Jósikát mint leírót nagyra tartja, különösen természetleírásai találnak nála nagy elismerésre. Valóban Jósikának a leírás talán legkiválóbb oldala, habár igen könnyen lehetne sikerült leírásaival legalább is ugyanannyi nem sikerültet szembeállítani, különösen ha a rendszeren száraz ruha- és helyleírásokat is hozzávesszük. Sz. úgy látszik, hajlandó Jósika leírásainak abszolút értéket tulajdonítani; sőt igyekszik őt a külföldi írókkal való összehasonlítás alapján velük szemben is

igazolni. Véleményem szerint nem egészen meggyőzően. Jósika regényírása e néha meglepően sikerült leírások által még nem válik művészivé, mert nála ezek csak másodrendű szerepet töltenek be, a megítélésben tehát nem lehetnek irányadók; ezenkívül pedig hiányzik belőlük a költői hangulat, a mely egyedül ad az ilyenfajta leírásoknak művészi önálló értéket. (Hangulat alatt nem az előzmények okozta hangulatot, tehát a regény hangulatát értem, mint Szinnyei, hanem a költő énjének hangulatát.) Véleményem szerint tehát Jósikának még sikerült leírásai sem tökéletesek és művésziek; regényműhelyének ezt a fogását sem tudta még virtuozitásig sem (nem pedig művészetig) vinni.

Nem tekintve módszerét, igen helyesek Sz. azon megállapításai, a melyek Jósikára mint korrajzolóra és jellemzőre vonatkoznak. Biztos szemmel ismeri fel itteni fogyatkozásait, valamint a lélekrajz terén tapasztalható aránylagos művészetét. Jósika ugyanis szerinte nem éri el azt a fokot, hogy művészinak lehetne nevezni, de relative bizonyos értéket tőle elvitatni mégsem lehet. Regényíró tulajdonságai felülemelik az előtte élt regény- és novellairókon, a kik még Jósikánál is nagyobb ügyetlenséget tanúsítottak műalkotásaik létrehozásában.

Műve végén Sz. a Jósikára gyakorolt idegen hatásokra is kitér. Itt csak egy dolgot szeretnék még megemlíteni. Irodalmunkban a Scott-hatás ismétlése Jósikával kapcsolatban már valóságos közhelylyé vált. Szaák L. és Ferenczi Z. meg is állapították e hatást. Azóta természetesen akadtak, a kik ezt egyszerűen kétségbevonták. Erdélyi Pál kikel ellene, Zsigmond Ferencz keresi és csak gyér nyomait találja, most Szinnyei is az utóbbiak pártjára állott. Sajnos, e sok hozzászólás csak elhomályosította és összebonyolította a kérdést az által, hogy az eredeti egyenes útról letérítette. Ha a Scott-hatásról beszélünk, nem forráskutatásról van szó. Nem motivumokat, részleteket, egyes kézzelfogható átvételeket köszönhet Jósika Scottnak: ezek mellett egészen nyugodtan lehetne a legeredetibb magyar regényíró; az ilyen közvetlen motivumátvételek nem a regényíró eredetiségére nézve fontosak (itt pedig tulajdonkép erről volna szó), egyedüli értékük pszichológiai szempontból az író lelki működésének megvilágítására lehet. A mikor Scott-hatásról beszélünk, nem ily részlet-hatásokat értünk, hanem értjük rajta az egyéniségek egymásra hatását, értjük egy író szellemi irányítását, értjük rajta a történeti regényre példát adó W. Scott suggestiv térfoglalását. Ily értelmezés mellett Jósika első regényei valóban Scott hatását tüntetik fel, míg a későbbiek egyenesen a francia romantikához kapcsolódnak. Épen ezért nem tartom célravezetőnek Szinnyei eljárását, melylyel kétségbevonja Scott irányító befolyását azért, mert esetleg Scott német utánczóitól is vehetett ihletet. Itt hiába keresünk egyező motivumok után a Scott-utánczók regényeiben. Itt az egyéniség, a költői egyéniség hatása a mértékadó, úgyhogy Jósika bármennyi motivumát találnák is meg a korabeli német regényirodalomban, mégsem lehetne pl. Spindler irányító hatására következtetni. Jósika és Kemény regényírása akkor is a nagy angolhoz kapcsolódnék.

WEBER ARTÚR.